Samvirkeskolen - videre fordypning

Animasjon nr. 1: Landbrukssamvirke[1]

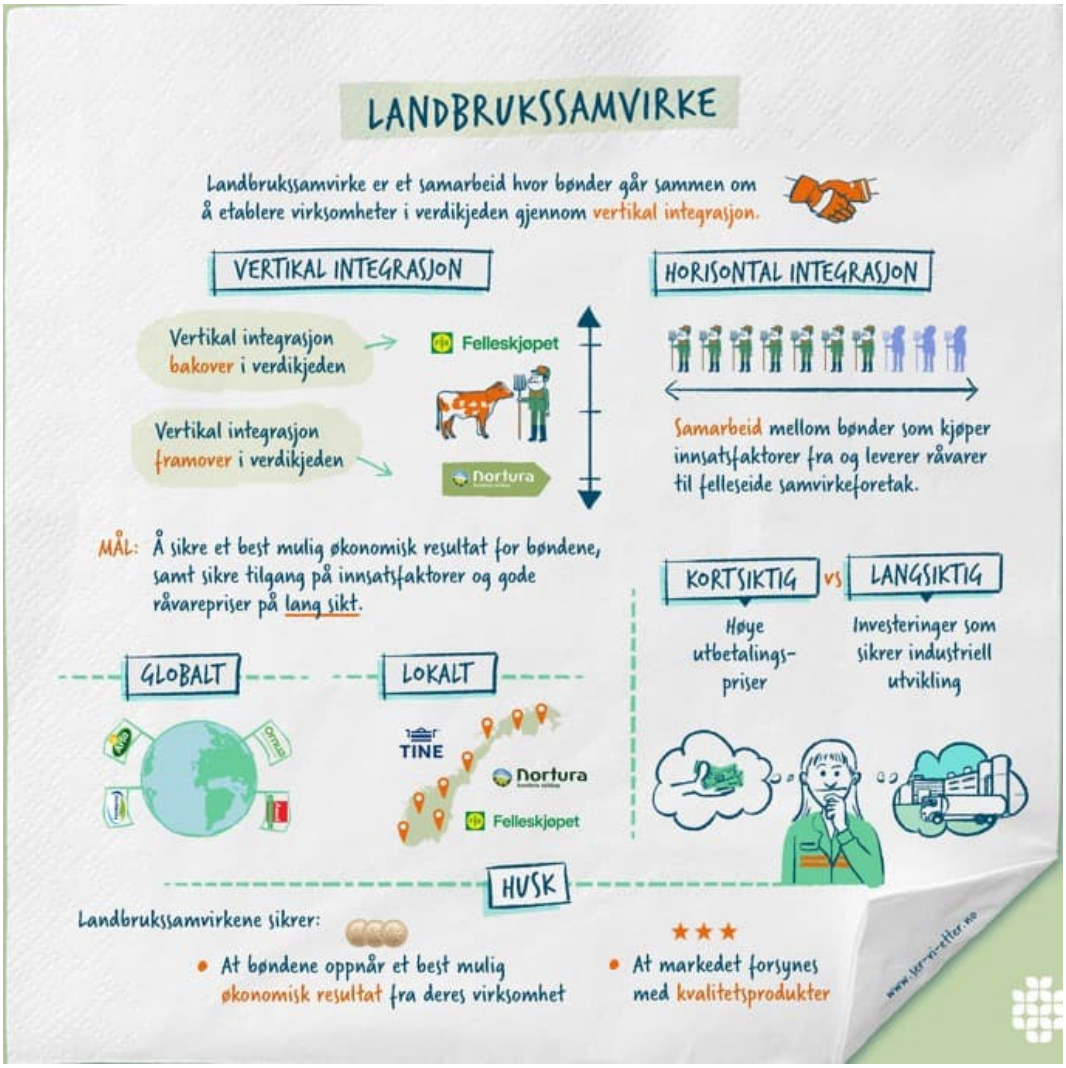

Hva og hvorfor

Landbrukssamvirker er bedrifter som eies og styres av bønder. Det er enten bønder som leverer råvarer, som melk, kjøtt eller korn, eller bønder som kjøper innsatsfaktorer de trenger til gårdsdrifta, som kraftfôr eller gjødsel. Når samvirket går med overskudd, blir pengene delt ut til medlemmene – altså bøndene – ut fra hvor mye de har levert eller kjøpt. Dette kalles *vertikal integrasjon*. Det betyr at bønder og samvirker jobber sammen på flere trinn i produksjonen – enten bakover eller framover i verdikjeden.

- Hvis samvirket selger innsatsfaktorer til bøndene (som utstyr, kraftfôr eller tjenester), kalles det vertikal integrasjon *bakover*.
- Hvis samvirket tar imot råvarene fra bøndene, foredler dem (lager f.eks. ost eller kjøttprodukter) og selger dem videre, kalles det vertikal integrasjon *framover*.

[1] Animasjonen er laget av Lars Tothammer (lars@tothammer.com) basert på manus utarbeidet av Sigurd Rysstad og Nils Sanne ved Senter for samvirkeforskning, NMBU. Teksten er bearbeidet til bruk i videregående skole av Inga Hild Lykka ved Norsk Landbrukssamvirke.

Slike landbrukssamvirker konkurrerer ofte med andre bedrifter som er eid av investorer. Disse bedriftene er mest opptatt av å tjene penger til eierne sine. Samvirkene har et litt annet mål: De skal hjelpe bøndene med å få best mulig pris for det de produserer (råvarer), og sikre at bøndene har tilgang på det de trenger for å drive gården. En sikker avsetning for råvarer og tilgang på innsatsfaktorer er viktig, fordi bønder investerer mye penger i gårdene sine, og trenger trygghet for framtida.

Framveksten

Bønder har alltid jobbet sammen med naboene sine for å ta vare på ting de eier sammen, som vannkilder, gjerder og veier (infrastruktur). I løpet av siste halvdel av 1800-tallet begynte bønder også å samarbeide på nye måter – de startet for eksempel felles meierier, potetbrennerier, egglag og innkjøpslag. Dette samarbeidet gjorde det lettere å få solgt varene sine og kjøpe ting de trengte, som gjødsel og kraftfôr.
Før dette samarbeidet handlet det mest om å hjelpe hverandre lokalt *(horisontalt samarbeid*), men etter hvert begynte bøndene også å samarbeide om å drive andre ledd i verdikjeden, som fabrikker og butikker *(vertikalt samarbeid).* Dette ga dem styrke til å sammen konkurrere med andre bedrifter som var eid av investorer.

På 1920- og 30-tallet ble det opprettet landsdekkende samvirker for meieri, slakt, egg og lignende. Da omsetningsloven kom på 1930-tallet, fikk disse også ansvar for å holde prisene stabile for bonden, og å sikre stabile leveranser i markedet.

Etter hvert som veinettet og transporten ble bedre, ble det enklere og billigere å frakte varer lenger. Derfor ble mange små anlegg lagt ned, og større anlegg tok over. Bønder slo seg sammen i større samvirker. Her er noen eksempler på slike sammenslåinger (fusjoner):

- Rundt år 2000 fantes det 14 meierisamvirker med til sammen 72 meierianlegg.
    - I 2002 ble disse slått sammen til TINE, som nå tar imot over 90 % av all melk i Norge.
- Kjøttsamvirkene slo seg sammen til Norsk Kjøtt i 2000, og senere ble det slått sammen med egg- og fjørfesamvirket Prior. Slik ble Nortura dannet i 2006.
- Lokale innkjøpslag slo seg sammen til store regionale felleskjøp.
    - De fleste ble til Felleskjøpet Agri, mens Felleskjøpet Rogaland Agder fortsatt er eget selskap.

I dag er landbrukssamvirkene viktige aktører i verdikjeden for mat i Norge. Her er noen eksempler:

- TINE håndterer mesteparten av melka.
- Nortura og felleskjøpene står for rundt 2/3 av kjøtt-, egg- og kornproduksjonen.
- HOFF lager blant annet mesteparten av norsk potetsprit.
- Gartnerhallen og skogeiersamvirkene hjelper med å lage avtaler om leveranser for en stor andel av den samla produksjonen av frukt, grønnsaker og tømmer.

Landbrukssamvirkets posisjon globalt

Bondeeide samvirkeforetak finnes i mange land i verden, og noen av de aller største er i Europa. Faktisk er 3 av verdens 10 største landbrukssamvirker fra Tyskland, Nederland og Danmark. De andre på topp 10-lista er fra Japan, Sør-Korea, USA og New Zealand. Det finnes også store samvirker i India, Brasil og Argentina – som er land med raskt voksende økonomi.

De største samvirkene i verden driver som regel med melk eller korn, og mange av dem selger også innsatsfaktorer, slik som kraftfôr, gjødsel og utstyr. Dette ligner på det felleskjøpene gjør her i Norge.[2]

En stor undersøkelse i EU i 2012 viste at bondeeide samvirker var kjempeviktige i flere land: I Irland, Finland, Danmark, Østerrike, Nederland og Malta tok samvirkene hånd om over 90 % av melkeproduksjonen. I Nederland håndterte samvirker nesten all produksjon av sukker og frukt og grønnsaker. I Danmark, Frankrike, Finland og Malta hadde samvirker mellom 80 og 100 % av markedet for svinekjøtt på det tidspunktet. Dette viser at samvirker ikke bare er viktige i Norge – de er en viktig del av landbruket over hele verden.

Vanskelig avveininger – avkastning på kort vs lang sikt
Hovedmålet med landbrukssamvirker er å gi bøndene som eier dem så gode priser og vilkår som mulig – både nå og i framtida. Bøndene må hele tiden vurdere hva som er best: Skal man få ut mest mulig penger med én gang, eller skal man la samvirket bruke noe av overskuddet til å investere, så det går bra også i framtida?

For at samvirket skal være sterkt og kunne holde ut i dårlige tider, må det ha nok penger til å bygge nye anlegg, utvikle nye produkter og satse videre. Da kan det fortsatt gi gode utbetalinger til medlemmene også i årene som kommer.

HUSK:
Landbrukssamvirkene er til for å sikre at eierne (bøndene) får en mest mulig lønnsom bedrift, samtidig som forbrukerne får kvalitetsprodukter.

Refleksjonsspørsmål til «Landbrukssamvirke»

1. Hva mener du er de viktigste fordelene ved at bønder eier samvirkene selv, framfor at de er eid av investorer?
2. Hvordan kan vertikal integrasjon gi mer stabil inntekt for bønder? Bruk eksempler fra teksten.
3. Tenk deg at du er melkebonde: Hva ville det betydd for deg hvis TINE ikke fantes, og du måtte selge melka til et privat selskap?
4. Hva kan være ulempene med at landbrukssamvirker blir større og færre, slik som TINE og Nortura har blitt?
5. Hvorfor tror du samvirker har klart seg godt i land med mye jordbruk, som Danmark og Nederland?
6. Hvilke dilemmaer kan bønder møte når de må velge mellom kortsiktig gevinst og langsiktige investeringer i samvirket sitt?
7. Hvordan tror du framtida for landbrukssamvirker i Norge vil se ut? Hva kan true dem, og hva kan styrke dem?
8. På hvilken måte bidrar landbrukssamvirkene til trygghet for bønder som skal gjøre store investeringer i gårdsdrifta si?

[2] Den internasjonale kooperative union, ICA, publiserer årlig en oversikt over de 300 største kooperative foretakene globalt. Fem av de 10 største landbrukssamvirkene var i 2020 meieriselskap, de øvrige 5 hadde en portefølje som omtrent tilsvarer de norske felleskjøpene. Blant de 300 største kooperative selskapene rangert etter omsetning, finner vi landbrukssamvirker fra Japan, Sør-Korea, USA, Tyskland, New Zealand, Nederland, Danmark, Brasil, Sveits, Frankrike, Finland, Canada, India, Sverige, Argentina, Irland, Østerrike, Italia, Australia, Spania og Norge. Kfr. https://monitor.coop/sites/default/files/2022-01/WCM_2021_0.pdf

9. Har du eller familien din erfaring med å levere varer til eller handle med samvirker? Hvordan opplever dere det?
10. Hva kan være fordelen for forbrukerne (kundene) av at bønder eier og driver deler av matproduksjonen gjennom samvirker?

Animasjon nr. 2: -Hva er samvirke?[3]

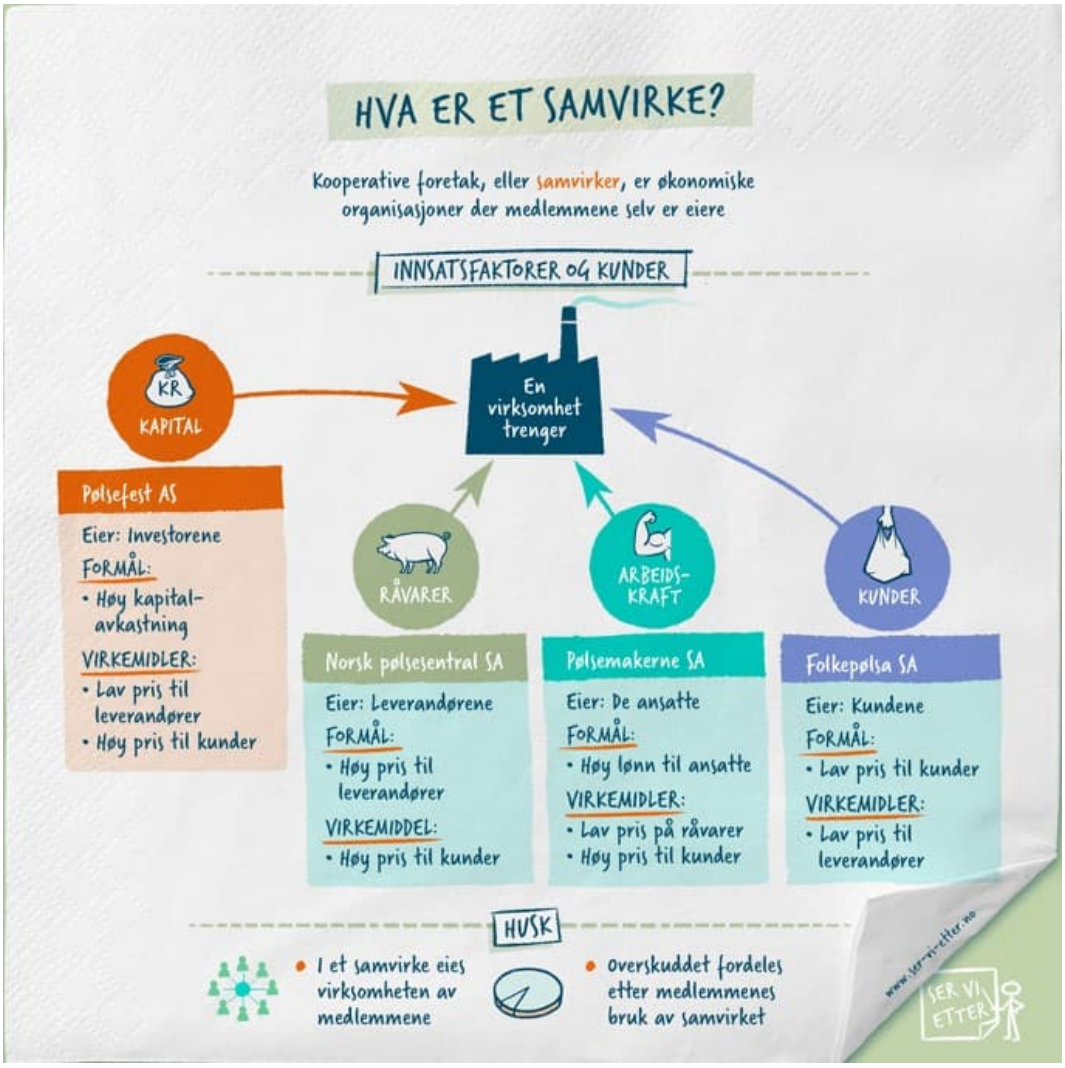

Innsatsfaktorer og kunder
For at en bedrift skal kunne starte opp og gå rundt, trenger den følgende innsatsfaktorer: kapital (penger til for eksempel bygninger og maskiner), råvarer (som for eksempel korn, melk eller trevirke), folk som kan jobbe, og kunder som vil kjøpe det som lages. Et aksjeselskap er en type bedrift som eies av folk som har satt inn kapital (penger) i det. De som eier aksjene, håper å tjene mest mulig på det. For at bedriften skal tjene mye penger, prøver den å bruke minst mulig på råvarer og lønn, og selge produktene sine til den som betaler mest.

Samvirker eies av virksomhetens kunder, arbeidstakere eller av produsenter
Samvirkeforetak har derimot andre formål enn aksjeselskap. De kan deles inn i tre overordnede kategorier:

[3] Animasjonen er laget av Lars Tothammer (lars@tothammer.com) basert på manus utarbeidet av Sigurd Rysstad og Nils Sanne ved Senter for samvirkeforskning, NMBU. Teksten er bearbeidet til bruk i videregående skole av Inga Hild Lykka ved Norsk Landbrukssamvirke.

Forbrukersamvirke: Dette eies av kundene. Målet er å gi medlemmene (kundene) gode varer og tjenester til lavest mulig pris. For å få til det, må samvirket kjøpe varer billig og drive butikken smart, uten å bruke mer penger enn nødvendig – for eksempel på lønn og andre utgifter.

*Arbeidssamvirk*e: Dette eies av de som jobber der. Målet er at de ansatte skal ha en trygg jobb og god lønn. For at det skal gå, må bedriften bruke minst mulig penger på råvarer, og samtidig tjene mest mulig på det de lager og selger.

Produsentsamvirke: Dette eies av bønder eller andre som lager råvarer. Målet er at medlemmene (som ofte er bønder) skal få best mulig betalt for det de leverer – som melk, kjøtt eller korn – eller kjøpe det de trenger av innsatsfaktorer til produksjonen (som kraftfôr eller gjødsel) til en god pris og kvalitet.

Landbrukssamvirker
Landbrukssamvirker er en type produsentsamvirke, altså bedrifter som eies av bønder. Det finnes mange forskjellige typer. Noen landbrukssamvirker er små og jobber bare med bønder i et bestemt område, som for eksempel et lokalt lager for frukt og grønnsaker eller et mindre kornmottak. Andre samvirker er mye større og dekker hele regioner eller hele landet. Store samvirker kan tjene på stordriftsfordeler – altså at det koster mindre å motta og lage (foredle) én enhet (f.eks. én liter melk eller én kilo kjøtt) når man lager mye på én gang. Det gjør at de kan drive billigere enn små bedrifter. Store samvirker har også ofte lettere for å få solgt varene sine til de store dagligvarekjedene til NorgesGruppen (Kiwi, Meny med flere), COOP og Reitangruppen (REMA1000). De store, nasjonale samvirkene (konsernene) har ofte bedre forhandlingsmulighet med de store kjedene enn mindre foretak fordi de har sterke merkevarer og håndterer en stor del av råvarene som produseres i Norge.

På den ene siden er altså nasjonale samvirker som TINE og Nortura sterke, men på den annen side fører størrelsen ofte til at de har ulike typer eiere (medlemmer) med ulike behov.

Spesialiserte samvirker og flerformålssamvirker
Vi kan dele samvirker inn i to hovedtyper: spesialiserte samvirker og flerformålssamvirker. Spesialiserte samvirker har fokus på én bestemt ting. Noen tar imot én type råvare, som melk eller poteter, og lager produkter av det som de selger videre. Eksempler på slike er TINE og Hoff. Andre er spesialiserte samvirker som selger spesielle tjenester eller varer til bøndene, som lån eller avl (husdyrgenetikk). Eksempler på slike samvirker er Landkreditt og avlssamvirkene.

Flerformålssamvirker dekker flere oppgaver. For eksempel kan de ta imot flere typer råvarer og lage mange forskjellige produkter, noe Nortura gjør. Det tar imot kjøtt og egg fra bønder over hele landet og markedsfører og selger det videre. Medlemmene er både storfe- og sauebønder, samt svine-, kalkun-, kylling- og eggprodusenter.

En annen type flerformålssamvirke er FK Agri. Det tar imot ulike typer korn og oljefrø fra medlemmene, og leverer også innsatsfaktorer som kunstgjødsel, kraftfôr, traktorer og annet utstyr som bøndene trenger.

Homogen vs. heterogen medlemsmasse
Spesialiserte samvirker som bare har medlemmer fra et bestemt område, har ofte en relativt lik (homogen) medlemsmasse. De produserer kanskje omtrent like mye, og har omtrent de samme målene for gårdsdriften. Det gjør det relativt enkelt å bli enige om hvordan samvirket skal styres – både nå og framover.

Medlemsmassen i nasjonale, spesialiserte samvirker er ofte mer sammensatt, med medlemmer som har ulike interesser (heterogen). Disse ulikhetene kan føre til uenigheter om for eksempel hvor mottak og anlegg skal ligge, eller hvor mye man skal få betalt. Det kan være slik at de som produserer mye, har andre muligheter til å selge varene sine enn små produsenter – og da kan det bli diskusjon om prisen skal være lik for alle, uansett hvor mye de leverer.

I flerformålssamvirker er medlemsgruppen ofte enda mer ulik (heterogen). Man kan altså si at jo mer forskjellig medlemmene er, jo vanskeligere kan det bli å ta gode avgjørelser for hele samvirket.

HUSK:
Et samvirke eies og kontrolleres av medlemmene, og medlemmene fungerer også som leverandører, arbeidstakere eller kunder. Overskudd fordeles som regel blant medlemmene basert på hvor mye de har brukt samvirket. Dette kalles patronasje-prinsippet, også kjent som kjøpeutbytte i forbrukersamvirker og etterbetaling i produsentsamvirker.

Refleksjonsspørsmål til «Hva er samvirke»

1. Hva mener du er den viktigste forskjellen mellom et aksjeselskap og et produsentsamvirke for bønder?
2. Hvordan kan stordriftsfordeler være en fordel for store samvirker som TINE og Nortura – og hvilke ulemper kan det ha for små produsenter?
3. Hva tror du er grunnen til at samvirker med mange ulike typer medlemmer (heterogen medlemsmasse) kan få problemer med å ta avgjørelser?
4. Hvordan påvirkes forholdet mellom store og små produsenter i et nasjonalt samvirke når prisen er lik for alle, uansett mengde levert vare?
5. Hva er fordelene ved å være medlem i et spesialisert samvirke sammenlignet med et flerformålssamvirke?
6. Hvordan kan forbrukere dra nytte av at landbrukssamvirker eies og styres av bønder, og ikke av investorer?
7. Hvis du skulle startet en ny bedrift i landbruket – ville du valgt samvirkemodell eller aksjeselskap? Begrunn svaret ditt.
8. Hvordan påvirker patronasje-prinsippet (etterbetaling/kjøpeutbytte) motivasjonen for medlemmene til å bruke samvirket aktivt?
9. Tenk deg at du er medlem i et samvirke der noen medlemmer ønsker å investere i et nytt anlegg, mens andre heller vil ha utbetaling av overskudd nå. Hva ville du stemt for, og hvorfor?
10. Hvordan kan samvirker være med på å sikre norsk matproduksjon i framtida, særlig for unge som vil bli bønder?